

Doi: 10.56737/2953-7843-2023.11-98

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Քաղաքական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ԳԱՐԻԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ ՊԿԱ ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Սկիզբը՝ 2023 թ. թիվ ԺԱ., ԺԲ.

ԱՇԽԱՐՀԻԿՈՒԹՅՈՒՆ (SECULARIZATION)

ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԴԵՐԸ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ

Հարափոփոխ քաղաքական իրողությունների պայմաններում, մետամոդեռնիզմի¹ ընկալումներով պայմանավորված, մարդկությունը, ըստ ժամանակի հրամայականի, վերանայում է աշխարհիկության մասին իր պատկերացումները: Ավելին. նույնիսկ զարգացած սպառողական հասարա-

¹ Մետամոդեռնիզմ — Արվեստի, գրականության, ժամանակակից մարդու մտահայեցողական գործառույթների տիրույթում գործածվող այս երեւույթը դարաշրջանների փոփոխական սահմանների անորոշության թակարդից խուսափելու նպատակով ենթադրում է քաղաքական, հասարակական-մշակութային, արժեքական բնույթի օրինաչափությունների ուսումնասիրություն՝ եռաչափ ժամանակի մեջ: Մետամոդեռնը ոչ թե իրականության միայն ազատական ընկալում է, այլև ներքուստ տարբերակված բազմաբեւեռ զգայական համակարգ, որտեղ իրար են միանում առաջին հայացքից իրարամերձ հանրայինը, անհատականը, պատմականը եւ իրավիճակայինը: Մետամոդեռնի տեսաբան Ջ. Մթորմը պնդում է. «Մետամոդեռնիզմը դիալեկտիկայի հաջորդ փուլն առաջացնելու կամ մտքի շարժը հեգեղյան սկզբունքներով (terms) առաջ մղելու փորձ է: Սոսկ պոստմոդեռնիզմի պատասխան կամ մոդեռնիստական ու պոստմոդեռնիստական եղանակների միջեւ տատանում լինելու փոխարեն մետամոդեռնիզմը հաղթահարում է դրանք երկուսն էլ իր եռաչափ ժամանակով, աշխարհիկ եւ հոգեւոր արժեքային զուգամիտումներով» (Metamodernism: Historicity, Affect and Depth after Postmodernism, ed. R. V. D. Akker, A. Gibbons and T. Vermeulen, Rowman & Littlefield International Ltd, էջ 34, JOSEPHSON STORM J. A., Metamodernism: The Future of Theory The University of Chicago Press, 2021, էջ 16, 17, 18):

կուրյուններում շարունակում է գերակա մնալ մղումը դեպի հոգեւոր պահանջմունքները: Այսպես՝ ամերիկացի սոցիոլոգ Մարկ Յուրգենսմեյերը ոչ ավանդական մեզակեղեցիների տարածումը դիտարկում է որպես ազատության դրսևորում: Իսկ քրիստոնեական քարոզիչներ Ջոել Օսթինը Տեխասում կամ Դեյվիդ Յոնգի Չոն Սեուլում հիմնել են համայնքային մեզակեղեցիներ, որոնց անդամների թիվը տատանվում է հիսուն հազար կանոնավոր հաճախողներից մինչեւ մեկ միլիոնի միջև²: Ընդ որում՝ Քրիստոնեական Եկեղեցիների տարածվածությանը զուգահեռ, որը փաստորեն հասարակական-մշակութային նոր իրողություն է, եւ անգամ ավանդաբար ոչ քրիստոնեական քաղաքակրթություններում (Հարավային Կորեա) նորահայտ հոգեւոր շարժումները վկայում են հոգեւոր անվտանգության նորովի ընկալման մասին: Այսպես՝ հնդիկ հոգեւոր գուրու Սաթյա Սայ Բաբայի հիմնադրած հոգեւոր շարժումն իրականացնում է համամոլորակային նախագծեր, որոնց նպատակներն են «կրթությունը, առողջապահությունը, ջանքերն ուղղված մաքուր խմելու ջրի ապահովմանը եւ օգնությունը բնական աղետներից տուժածներին»³: Հանրային այսպիսի ծառայություններ մատուցելու համար հնդկական կառավարությունն ապահովում է հարկային արտոնություններ, ինչը ոչ միայն վկայում է հոգեւոր առաջնորդության սոցիալական շարժումների արդյունավետության, այլեւ պետության՝ դրա հանրային բովանդակության ճիշտ ընկալման մասին: Հետևաբար հայ իրականության մեջ աշխարհիկության անհիմն, տարածական, բովանդակային իմաստով ծեծված ընկալումները, մասնավոր (անհատական-խմբային) մեկնաբանությունները, մեր համոզմամբ, հաճախ անհարկի վիճարկում են Եկեղեցու դերը հանրային կյանքում: Մինչդեռ քաղաքակրթության փորձը ցույց է տալիս, որ իշխանության թեւերի տարանջատումը, ինչպես նաեւ սահմանադրական այն կանոնը, որ պետությունն ու Եկեղեցին գործում են իրարից անկախ, միանշանակ կարեւորում են հասարակական կյանքում Եկեղեցու՝ որպես քաղաքացիավարական հաստատության դերը: Ասվածի լավագույն հիմնավորումն է անգլիկան, բողոքական եւ ուղղափառ ուղղվածության 113 Եկեղեցիների միությունը՝ Եւրոպական Եկեղեցիների համաժողովը: Որպես եւրոպական ապագան կառուցող հասարակական նախաձեռնություն՝ կազմակերպության նպա-

² Տե՛ս M. JUERGENSEMEYER, “The Global Rise of Anti-authoritarian religion”, էջ 14 in C. Echle and L. T. Wana (eds.), *Trust in Politics*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Singapore, 2020:

³ Անդ, էջ 15:

տակն է եւրոպական քաղաքական կառույցների եւ հաստատությունների հետ երկխոսության միջոցով քրիստոնյաների ձայնը եւրոպական քաղաքական ատյաններում (Բրյուսել, Ստրասբուրգ) լսելի դարձնել, քանի որ համաժողովը «հետեւողականորեն ու գիտակցումով հաստատում է, որ հավատը եւրոպական քաղաքական որոշումների կայացման մեջ կարեւոր բաղադրիչ է»⁴։ Կազմակերպությունն իր անհանգստությունն է հայտնել Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ զինադադարի խախտման կապակցությամբ, կոչ արել «ներգրավվել կառուցողական երկխոսության մեջ՝ ուղղված մարդկային կյանքերի եւ իրավունքների պաշտպանությանը, քաղաքացիական ենթակառուցվածքների եւ պաշտամունքի վայրերի (places of worship)» դեմ հարձակումների կանխարգելմանը»⁵։ Կազմակերպության հայտարարված նպատակներից է նաեւ ամբոխավարության ու կրթության միջոցով ապատեղեկատվության տարածման դեմ պայքարը⁶։ Այսպիսով՝ կազմակերպության քաղաքական օրակարգը հագեցած ու բազմաբովանդակ է՝ «Հայաստանի հակամարտությունից, «Բրեքզիտից», կրոնական ազատությունից սկսած մինչեւ կլիմայական փոփոխություն»⁷։ Եւրոպական Եկեղեցիների համաժողովն իր գործունեությամբ ակնհայտորեն բացառում է հավատի, կրոնական աշխարհայացք ունեցող մարդկանց համակարգային թերարժեւորումը։ Այս մոտեցումը կարեւոր գիտական եւ զաղափարական կովան է, հատկապես եթե նկատի ունենանք Հայ Եկեղեցուն ուղղված մեղադրանքները՝ ի մասնավորի Արցախի Հանրապետության հիմնախնդրի, ազգային ինքնությանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ դիրքորոշում հայտնելու համար։ Այս մոտեցման կարեւորումը հնարավորություն կընձեռի հակաեկեղեցական դիրքորոշում որդեգրած քաղաքական որոշակի կողմնորոշում ունեցող քաղաքացիներին տեսնելու, որ ազատական արժեքներ եւ ժողովրդավարություն դավանող արեւմտյան քաղաքակրթությունը կարեւորում է քրիստոնեական կազմակերպությունների հետ բազմամակարդակ համագործակցությունը։ Ավելին, արեւմտյան քաղաքակրթությունն անուղղակիորեն խրախուսում է քաղաքացու ինքնորոշման, հանրային փոխըմբռնման, քաղաքական

⁴ *Steu* Conference of European Churches, Churches Shaping Europe's Future: CEC's Journey from Novi Sad to Tallinn, "Under God's blessing – shaping the future" 2023 CEC General Assembly, 14 -20 June 2023, Tallinn, Estonia, էջ 19:

⁵ Անդ, էջ 31:

⁶ Անդ, էջ 45:

⁷ Անդ, էջ 52:

հարթակների հասանելիության բարձր աստիճանը՝ որպես մարդակենտրոն, քաղաքացիավար կառավարման գործառնություն: «Ծայրամասային» երկրներում վերջին տարիներին իրականացրած հետազոտությունները վկայում են, որ անգամ նոր ձեւավորվող համայնքներում Եկեղեցու դերը մեծ է հանրային համակեցության եւ համակարգային կամարտահայտության, որոշակի համայնքային խնդիրներ լուծելու առումով: Այսպես՝ Քեմիայի Մայ-մաճիյու բնակավայրում ձեւավորված փոքրաթիվ անգլիկան համայնքի միակ Անգլիկան Եկեղեցին ռազմավարական դիրքորոշում է որդեգրել՝ տեղական մակարդակով (local area) որոշակի համայնքում պայքարել աղքատության դեմ՝ այն կերպափոխելով զարգացման միջոցով⁸: Տեղի քահանան հավաստում է, որ մարդիկ Տանգանիայից եւ Գանայից գալիս են սովորելու, թե համայնքում ինչպես են աշխատում միկրոֆինանսավորվող նախագծերը⁹: Ավելին. համայնքում ստեղծվել է գրադարան, ինչը «ոչ միայն ծառայում է որպես կրթական հաստատություն, այլեւ իբրեւ մի վայր, որտեղ երիտասարդներն ու տարեցները կարող են հավաքվել շփվելու (socialize) նպատակով»¹⁰: Այսպիսով՝ եկեղեցական համայնքը ոչ միայն հոգեւոր-կրթական գործունեություն ծավալող միություն է, այլեւ ներհամայնքային շփումներ զարգացնող՝ միաբնույթ համակեցություն (եզրույթն մերն է.՝ Մ. Մ., Գ. Պ.) կերտող կառույց:

Արեւմտյան Միջիգանի համալսարանի հասարակագետ Վյաչեսլավ Կարպովն այս երեւույթը՝ ապաշխարհիկացումը (desecularization), բնորոշելու համար առանձնացնում է չափորոշիչներ: Դրանք են՝ նախկինում աշխարհիկացած հաստատությունների եւ կրոնական կանոնների մերձեցումը, կրոնական հավատալիքների եւ արարողությունների (practices) վերածնունդը, կրոնի վերագարձը հանրային ոլորտ¹¹: Վ. Կարպովը կրոնի վերածնունդը բացատրում է առարկայական իրողություններով, որոնք են՝ «քրիստոնեության վերելքը «համընդհանուր հարավում», համամոլորակային մահմեդական վերածնունդը, կրոնի վերակենդանացումը Ռուսաստանում եւ Չինաստանում»¹²:

⁸ Անդ, D. M. KARIUKI, “The Church’s Role In Community Development”, Diaconia University of Applied Sciences, (MA thesis), 2018, էջ 27:

⁹ Անդ, էջ 30:

¹⁰ Անդ, էջ 29:

¹¹ Տե՛ս V. KAPOV, “Desecularization: A Conceptual Framework”, Journal of Church and State, vol. 52, no. 2, Advance Access publication, July 21, 2010, էջ 239–240, տե՛ս doi:10.1093/jcs/csq058:

¹² Անդ, էջ 234:

Ասվածի վրա հիմնվելով՝ անընդունելի եւ անհեռանկար ենք համարում ՀՀ-ում որոշակի փաղափական կողմնորոշում ունեցող կուսակցությունների կամ փաղափացիական կառույցների՝ Եկեղեցու եւ պետության տարանջատման սկզբունքի շուրջ ծավալած ձեռնածությունը (manipulation): Հիշյալ մոտեցումը խոչընդոտում է նպատակամետ կերպով օգտագործել Հայոց Եկեղեցու միջոցներն ու հնարավորությունները, որն էլ նպաստում է ինքնության ճգնաժամի խորացմանը: *Բացի դրանից՝ կրոնի ու կրոնական կազմակերպությունների քաղաքացիավար բնույթը ներքին ու արտաքին քաղաքական մարտահրավերներին արձագանքելու նպատակով կիրառելը համամարդկային գործընթաց է: Ձանազան քաղաքակրթություններ հնարավոր ապահովարկներից խուսափելու, համամարդկային քաղաքացիավարության սկզբունքներին հարելու, «փափուկ ուժի» գործիքակազմը հզորացնելու նպատակով որդեգրում են կրոնական փիլիսոփայությունը հարող բազմադերային գործընթաց, որը կոչված է ոչ միայն գաղափարական, խորհրդանշական պաշարների զինանոցի մեծացմանը, այլեւ ներքաղաքակրթական մշակութային բնագրի վերաներգրվմանը՝ սեփական տեսակի բնականոն արդիականացման միտումով: Այս առումով ուշագրավ է Ինդոնեզիայի օրինակը, որտեղ «Մահմեդական գիտնականների վերածնունդ» կազմակերպությունը վերջերս նախաձեռնել է «համընդհանուր շարժում հանուն մահմեդական իրավունքի բարեփոխման՝ այնպիսի մեկնաբանություններով, որոնք օգուտ կբերեն ամբողջ մարդկությանը՝ անկախ կրոնական պատկանելությունից»¹³: Ավելին. ավանդական եւ իսլամական մշակութային բնագրերը համադրելու մղումով նույն կազմակերպությունը որդեգրել է «Արշիպելագի մահմեդականություն» ներառական հայեցակարգը, ինչը ենթադրում է «ինդոզեն ինդոնեզական մահմեդականություն, որը ներառում է տեղի նախամահմեդական սովորույթները (practices)»¹⁴: Մշակութային բնագրի այսպիսի վերանայումը, սակայն, զերծ չէ քաղաքական ենթիմաստից. «Մահմեդականության չափավոր մեկնաբանությունն այն հիմնական դիվանագիտական գործիքն է, որը ներկայացնում (promote) է Ինդոնեզիան որպես խաղաղասեր, առաջադեմ...»¹⁵:*

¹³ SEE A. T. SEETH, Indonesia's Islamic Peace Diplomacy: Crafting a Role Model for Moderate Islam GIGA Focus | Asia | Number 2 | February 2023 | ISSN 1862–359X, էջ 1:

¹⁴ Անդ, էջ 5:

¹⁵ Անդ, էջ 3:

Ինդոնեզական օրինակը վերահաստատում է մեր այն համոզմունքը, որ ազգային-քաղաքակրթական մշակութային բնագիրը կրող եւ դարերի հոլովույթում այն զարգացրած կառույցը, ինչպիսին է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, համընդհանուր ու տեղային քաղաքակրթությունների անջրպետը, քաղաքակրթական խզումներն ու քաղաքական խնդիրները հումանիզացման ճանապարհով հաղթահարելուն միտված հաստատություն է: Այս շարակարգում վստահորեն կարելի է փաստել, որ եկեղեցական բարեգործական կազմակերպությունների՝ իբրեւ բնական աղետների, հակամարտությունների ժամանակ կազմակերպված ու արդյունավետ կերպով մարդասիրական օգնություն տրամադրող հաստատությունների նշանակությունը նույնպես Հայաստանում թերագնահատված է: Ավելին. ակնհայտ է, որ առկա է Հայ Եկեղեցու եւ քաղաքացիական հասարակության մյուս դերակատարների միջեւ համատեղ մարդասիրական գործունեության ծավալելու երկխոսության ու փոխըմբռնման որոշակի պակաս, քանի որ նկատելի չեն մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների ջանքերը՝ ուղղված Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետ երկխոսության ծավալմանը: Համոզված ենք, որ եթե ՀՀ-ում գործող եւ մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպություններն անկեղծ են իրենց մարդակենտրոն ու մարդասիրական աշխարհայացքով պայմանավորված մղումներում եւ նպատակների մեջ, ապա պետք է, նախաձեռնողականություն դրսեւորելով, ձգտեն ձեւավորել համակարգային փոխհարգանքի պահանջ, ընդունեն Հայ Առաքելական Եկեղեցու առաջնորդությունը ազգային-հոգեւոր կյանքի կազմակերպման, հայկական քաղաքակրթության զարգացման, հայկական մշակութային բնագրի պահպանման ու շարունակական վերաարժեւորման շարակարգում:

Համընդհանուր քաղաքացիական հասարակությունը «Քովիդ-19» համաճարակից դասեր քաղել է: «Civicus» քաղաքացիական կազմակերպության համաձայն՝ «Քովիդ-19» համավարակը ցույց տվեց, թե որքան վատ են պատրաստված հաստատությունները բոլոր մակարդակներում համընդհանուր ճգնաժամի առաջն առնելու գործում (emergency): Պատրաստվածության պակասը միլիոնավոր կյանքեր խլեց: Պետականակենտրոն մոտեցումները գերիշխեցին, նեղ սահմանված ազգային շահերը գերակայեցին, եւ շատ քիչ միջազգային համագործակցություն

կար»¹⁶: Կարելու է ընդգծել, որ թեպետ միտում չունենք թերագնահատելու հայկական համայնքներում կամ ՀՀ-ում գործող զանազան հասարակական կազմակերպությունների դերը, այնուհանդերձ վստահ ենք, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին իր՝ ժամանակների փորձություններով անցած կազմակերպական ներուժով, միջեկեղեցական կապերով եւ հորիզոնական համակարգային երկխոսության պատրաստակամությամբ ՀՀ ապագաբանական գլխավոր հենասյուներից է: Ուստի քաղաքացիական տրոն կառավարման ցանկացած ռազմավարություն պետք է ներառի Հայ Եկեղեցին, մանավանդ որ ներքին ու արտաքին մարտահրավերներից ազգային շահերի պաշտպանությունը չի կարող միարժեքորեն դրվել պետութենական հաստատությունների ուսերին: «Հայ ազգի ռազմավարական շահերը պաշտպանող եւ նպատակների իրագործման հիմնահարցերն ամբողջացնող ռեալարդիտիկական ազգային գաղափարախոսությունը պատմության հոլովույթում չի կարողացել զերծ մնալ ավերչասեր հզորների քաղաքական որոգայթներում հայտնվելու հարկադրանքից: Քանի որ քաղաքակիրթ մարդկության գործած ութ մահաբեր մեղքերից մեկն էլ այն է, որ կառավարման համընդհանուր խնդիրների լուծման համամարդկային մտահոգության անվան տակ աշխարհաքաղաքական գործընթացների խնդրո առարկան եղել եւ մնում է «կախյալ զարգացման» եւ «հասնող արդիականացման» շրջանակներում գտնվող երկրների պաշարների անխնա օգտագործումը»¹⁷: Այսօր ավելի, քան երբեք, հայ մարդու քաղաքակրթական եւ պետութենական կենսագործունեությամբ սրբագործված հայրենիքը կանգնած է բնական պաշարների եւ ընդերքի հարստությունների պատասխանատու օգտագործման հիմնախնդրի առաջ: Ակնհայտ է, որ պետական հաստատությունների ներուժը բավարար չէ արտաքին ազդեցություններին դիմագրավելու համար, հետեւաբար Հայ Առաքելական Եկեղեցին՝ որպես գերակա քաղաքացիական հաստատություն, համընդհանուր ընկալման պարագայում կարող է դառնալ համահայկական ներազգային խոսույթի հանրային համակարգայնացված մշտակա հարթակ, որը կենսունակ է իրեն նետված ներքին ու արտաքին մարտահրավերներին արձագանքելու, պատասխան մարտահրավերներ նետելու, ավերչասեր ուժերի ազդեցությունը զսպելու, Հայաստանը հո-

¹⁶ SCU Civicus, State of the Civil Society Report, 2023, էջ 78:

¹⁷ Մ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Քաղաքական արդիականացման եւ զարգացման հիմնահարցեր, Երևան, 2004, էջ 148:

գեւոր հայրենիքի վերածելու հարցում: Մասնավորապես հայ մարդուն՝ իր տեսակի պահպանման գիտակցմամբ ստեղծարար աշխատանքի, ինքնաիրացման, անձնային, մասնագիտական, ցանցային հզորացման ձգտումը պետք է հայրենիքում ստանա ինքնահաստատվելու հնարավորություն, ինչը քիչ հավանական է առանց ազգային ու պետական, քաղաքացիական կառույցների վճռորոշ ներգրավման:

Այսպիսի զարգացման ուղի են բռնել նաեւ աշխարհի հզորները: Հնդկաստանի կառավարությունը հնդկական սփյուռքին հայրենիքի կյանքում ներգրավելու նպատակով իրականացնում է «Ճանաչիր Հնդկաստանը», «Ակադեմիական ցանցի համընդհանուր նախաձեռնություն», «Հնդկական տեխնիկական եւ տնտեսական համագործակցություն», «Նոր սերնդի առաջացման ալյանս»¹⁸ եւ նմանօրինակ ծրագրեր, որոնք կոչված են բազմաոլորտ համագործակցության միջավայրում Հնդկաստան-սփյուռք կապերի զարգացմանը:

Նորագույն հետազոտությունները վկայում են Եկեղեցու ոչ միայն հասարակական, քաղաքակրթական, քաղաքական դերի ու ներգրավվածության, այլեւ հասարակական-մշակութային միջավայրի ու մարդու առողջության վրա նրա ունեցած բարենպաստ ազդեցության մասին: Այսպես՝ ցավի բուժագետ դոկտոր Զուլիանո լո Բլանկոն եւ կլինիկական հոգեբան Մայքլ Շատմանը, անդրադարձ կատարելով իտալացիների կյանքում Կաթոլիկ Եկեղեցու պատմականորեն ձեւավորված դերին, հասարակական արժեքների ու կանոնների վրա վերջինիս ազդեցությանը, փաստում են, որ «եթե անգամ շատ իտալացիներ հետեւողական չեն (aren't observant), ապա Եկեղեցին առանցքային դեր է խաղում իտալական համայնքներում՝ ապահովելով հոգեւոր ուղղորդում, բարոյական կրթություն ու նպատակի զգացողություն»¹⁹: Ներողամտության, կարեկցանքի ու ապրումակցման մասին խոսելով՝ գիտնականները հավաստում են, որ Եկեղեցին կարող է օգնել նվազեցնելու մարդկանց կախվածությունը թմրանյութերից, «առաջարկել աջակցություն ու փրկություն նրանց, ովքեր կախվածության զոհ են դարձել»²⁰: Այսպիսով՝

¹⁸ S. P. B. DIVAS, Indian Ministry of External Affairs, "Diaspora: Reliable Partners for India's Progress" in A. KAAL, Strengthening Overseas Indian Community Engagement, January 12, 2023, էջ 4, տե՛ս <https://static.pib.gov.in/WriteReadData/specificdocs/documents/2023/jan/doc2023112151701.pdf>:

¹⁹ S. J. L. BIANCO AND M. E. SCHATMAN, "The Italian Job": How Social, Family Cohesion, and the Church Have Helped Spare Italy from a Prescription Opioid Crisis", Journal of Pain Research, 2023:16, էջ 2940:

²⁰ Անդ:

գիտնականները նոր լույսի տակ են մեկնաբանում Եկեղեցու դերը՝ շեշտելով քրիստոնեական, ընտանեկան, համամարդկային արժեքները հասարակական կանոնների ու արժեքների հետ զուգորդելու նրա գործառույթը: Այս հիմքի վրա է կառուցվում հասարակության, մարդու հոգեւոր, մտավոր եւ ֆիզիկական անվտանգությունը: Եթե բարեգործության, քաղաքական որոշումների, քաղաքացիավարության, հակամարտություններից տուժածներին մատուցվող օգնության, հայրենիք-սփյուռք ցանցային հաղորդակցության, կրթության առումով Եկեղեցու դերը համարենք մեր կողմից բավարար չափով փաստված, ապա անհրաժեշտ է դրանց շարքին դասել նաեւ մարդու, ընտանիքի, հանրույթի հոգեւոր, բարոյական դաստիարակության ու համընդհանուր ներհամայնքային, համազգային արժեքների միջոցով մտավոր ու ֆիզիկական առողջության ապահովման, հանրույթի հոգեբնախոսական կենսունակության բարձրացման հույժ կարեւոր դերակատարում ունենալու իրողությունը: Արցախի հանրապետության բնակչության դեմ իրականացված ցեղասպան գործողությունները, հետպատերազմական ցնցումը, արտաքին ու ներքին տարաբնույթ մարտահրավերները՝ ընդերքի անխնա շահագործում, տնտեսական անհամաչափ զարգացում, ինքնաիրացման հեռանկարների բացակայություն, հարկադիր աշխատանքային տեղափոխություն եւ այլն, պարտադրում են հայ մարդուն ունենալ առողջ մարմնում առողջ հոգի, ինչը ենթադրում է հոգեւոր անվտանգության բովանդակապես նոր մակարդակ: Անհրաժեշտ է Հայ Առաքելական Եկեղեցին դիտարկել որպես կրթադաստիարակչական, հոգեւոր-բարոյական ինքնակազմակերպման, ցանցային ներուժով ու քաղաքակրթական ինքնությամբ օժտված բացառիկ կառույց: Անհրաժեշտ է, որ այն առավել գործուն ներգրավվի քաղաքացիավարության ու համայնքային վերակերտման գործընթացներում, նաեւ կրթության, մշակույթի հարցերով զբաղվող պետական գերատեսչություններում, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, բանակում՝ խորհրդատվական մարմնի պաշտոնական կարգավիճակով: Պատմականորեն, ինչպես նկատում է Ստեփան Կերտողը, հենց այսպիսին է եղել հայ մարդու ակնկալիքն իր Եկեղեցուց եւ նրա սպասավորից. «Քահանան պիտի լիներ եւ Ավետարանի քարոզիչ, Եկեղեցու պաշտոնյա, եւ ուսուցիչ, եւ գյուղատնտես, եւ բժիշկ, եւ փաստաբան, որ կարողանար համայնքի բոլոր պահանջները բավարարել»²¹:

²¹ Ս. ԿԵՐՏՈՂ, Հայ Եկեղեցու բարեկարգության խնդրի շուրջ, «Էջմիածին», 2010, ժԲ., էջ 14:

Ամփոփենք. Գեւորգ եպս. Սարոյանը փաստում է, որ «մինչեւ հինգերորդ դարը հայը կենտրոնացել էր ընկերային անարդարության ու ընդարձակ բովանդակությամբ (broadly based) քրիստոնեական սոցիալական պատասխանատվության վրա», ինչն այն բանի վկայությունն է, որ հայկական քաղաքակրթական ինքնությունն ու մշակութային բնագիրը, ի դեմս Հայ Առաքելական Եկեղեցու, դարերի մեջ պահպանվել ու արդի ժամանակներ է հասել համամարդկային հիմնախնդիրների խորքային գիտակցման, արժեքների վրա հիմնված հասարակական կյանքի կանոնավորման անհրաժեշտության եւ հանրային շահի ընկալումների շնորհիվ: Ավելին, սոցիալական պատասխանատվության գիտակցումն ունեցել է նաեւ իրավական ու տնտեսական շահումներ, քանի որ «չքավորների ու ճնշվածների համար պատասխանատվությունը ներկայացվում է որպես իրավացիության (righteousness) ու արդարության հարց»²²: Հայաստանում քրիստոնեության տարածումն ու հատկապես նրա՝ որպես պետական կրոն հռչակումն ընթանում էին բարդ աշխարհաքաղաքական պայմաններում: Դեպի պարսկական պետություն կողմնորոշումը, ինչն ուժ էր ստանում Ասորիքից, մի կողմից, իսկ հունական կրթության ազդեցությամբ կողմնորոշումը դեպի Հռոմ (ապա նաեւ՝ Բյուզանդիա), մյուս կողմից, գոյաբանական խնդիր էին ստեղծել Հայաստանում: Երվանդ Տեր-Մինասյանի «Հայոց Եկեղեցին» աշխատության մեջ կարդում ենք, որ իրարամբերժ կողմնորոշումների այս հանգամանքներում «մեծագույն կարիքն ստեղծեց հոգեւոր ազատության լավագույն միջոցը՝ սեփական գիրն ու գրականությունը, եւ հայկական քրիստոնեությունն ու նրա հետ միասին հայ ժողովուրդը փրկվեցին անխուսափելի կորստից»²³: Այսպիսով՝ դարերի շրջափուլերն ապացուցել են, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին պահպանել, զարգացրել, արդիականացրել է հայ ինքնության քաղաքակրթական շահումը: Ժամանակակից աշխարհում փափուկ, սուր եւ խելացի ուժի համադրությամբ քաղաքակրթական երկխոսության ու մրցակցության պայմաններում, երբ չինական Կոնֆուցիոսի ուսումնական հաստատության հինգ հարյուր մասնաճյուղերն²⁴ աշխարհում տարածում են չինական քաղաքակրթական

²² Տէս Գ. SAROYAN, The Origins of Armenian Philanthropy: Nerses The Great and the Question of the Greek Influence (Critical Examination, 2022 p. 119, էջ 122:

²³ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Հայոց Եկեղեցին, Ս. էջմիածին, 2014, էջ 42:

²⁴ Տէս Շ. WALKER, What is Sharp Power? Journal of Democracy, July 2018, Volume 29, Number 3, էջ 13:

արժեքները մշակույթի, լեզվի, կրթության միջոցով, ազգային մրցունակության ու պետության համակարգային կենսունակության ապահովման տեսակետից կարեւորվում են մշակութային բնագրի վերարժեւորման նախադրյալները: Մարդկության քաղաքակրթական ընթացքի ներկայիս փուլում, երբ ազատական արժեքների, եկեղեցու եւ պետության տարանջատման ջատագով եւրոպական Միությունն ընդունում է իր հոգեւոր առնչակցությունը եւրոպայի «մշակութային, կրոնական եւ մարդասիրական» ժառանգության հետ՝ շեշտելով, որ «կրոնները եւ մասնավորապես քրիստոնեությունը եղել եւ տակավին մնում են եւրոպայի մշակույթները ձեւավորող կարեւոր գործոն»²⁵, առավել, քան երբեւէ, այժմեական է դառնում հայկական քաղաքակրթության հոգեւոր ժառանգության մշակութային բնագրի ներգրավումը հասարակական-քաղաքական կյանքին մերօրյա քաղաքական խառնաշփոթության պայմաններում: Ըստ այդմ՝ ընդգծենք այն ապագաբանական դիտարկումը, որ «...ոգեղենությունը՝ որպես մարդու գործունեության պարուրած եւ արդիականացման գործընթաց, հիմնվում է ոչ միայն մշակույթի, գիտելիքի, գիտության, սոցիալական փորձի, այլեւ մարդու կողմից իրականությունը ստեղծագործաբար իմաստավորելու վրա: Այս դիտանկյունից ոգեղենությունն ինքնակերտման աղբյուր է եւ կոչված է փոխակերպելու արժեշահային կողմնորոշիչները, ինքնությանն ուղղված մարտահրավերները՝ կանխատեսելով այն ամենը, ինչն ուղղված է անվտանգ ապագայի ապահովմանը»²⁶:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ի՞նչ անել հայ մարդու անվտանգ զարգացումն ու փառափառական ինֆնությունը համաշխարհային փառափառական իրողություններին հաւաքեւակցելու համար: Այստեղ հարց է ծագում՝ հայ մարդն արդյո՞ք իրատեսորեն է ընկալում իր քաղաքական ապագան: Որքանով են հեղափոխական եւ բնաշրջական վերափոխումները ՀՀ-ում սնվում հայ մշակութային բնագրի առասպելական եւ ուստոպիական քաղաքական էությունից: Արդյո՞ք իրականում հասարակական-մշակութային բնագրի արժեբանական որակների արմատավորումը հայ հասարակության ինքնագիտակցու-

²⁵ *ՏԷՍ* Commission of the Bishops' Conferences of the European Union, Article 17 of the Treaty of the Functioning of the European Union, 2010, *տե՛ս* <https://www.comece.eu/wp-content/uploads/sites/2/2022/04/20100521-Article-17-of-the-Treaty-on-the-Functioning-of-the-European-Union.pdf>:

²⁶ Մ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Գրիգոր Նարեկացին եւ մեր ժամանակը, Երեւան, 2023, էջ 54:

թյան մեջ լուծում են համընդհանուր կառավարման անորոշ ապագայից ծագող մարտահրավերների հիմնախնդիրը: Մեր դիտարկումները որոշակիացնենք առասպել–ուտոպիա երկվության խոհափիլիսոփայական սահմանների հստակեցմամբ: Ըստ ապագաբանության մասնագետ Ֆ. Պոլակի՝ «...միֆն էլ, ուտոպիան էլ ապագայի պատկեր են ստեղծում, սակայն տարբերությունները մեծ են: Ուտոպիան իրականում կարող է համարվել ապառաջասպելականացման ամենահին ու ամենամաքուր օրինակներից»: Փաստորեն՝ միֆի ու ուտոպիայի միջեւ «էական տարբերությունն աշխարհայացքի եւ կյանքի փիլիսոփայության մեջ է, որոնք դրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտում է մարդկային ու գերմարդկային ուժի հարաբերությունների գնահատման մեջ: Միֆը բացարձակականացնող ու սրբազան է, ուտոպիան՝ բաց, անորոշ ու հարաբերական»²⁷: Մեր ուսումնասիրության տեսակետից կարելու է ուտոպիայի վերոնշյալ սահմանումն այն հիմնավորումով, որ համընդհանուր կառավարման փոխակերպումները երկդեմ են: Մի կողմից դրանք արտաքին չափման ապագաբանական տիրույթում են, մյուս կողմից առնչվում են աշխարհակարգի ու մարդու միջեւ բազմամակարդակ հաղորդակցությանը, ինչով, կարծում ենք, զուգակցվում են առասպելական մտածողության ու քաղաքական ուտոպիայի անորոշ սահմանները: Այստեղից էլ կարելի է հետեւել, որ ապագան առնչվում է եւ հասարակական-մշակութային, հասարակական-հոգեբանական, եւ աշխարհաքաղաքական ու միջազգայնագիտական ոլորտներին: Այս փոխատեղությունների բարդ համակարգից էլ բխեցնում ենք Հայ Առաքելական Եկեղեցու դերի կարեւորումը: Քաղաքական իրականության մեջ Հայ Առաքելական Եկեղեցու դերի մասին հնչող մերժողական տեսակետները չեն տեղավորվում քաղաքակրթության փորձի տրամախոսության տիրույթում: Այն պայմանավորված է նաեւ քաղաքական գիտության հասկացությունների իմացության թերացումով: Այսպես՝ այն սկզբունքային մոտեցումը, որ «իշխանությունը հնարավորություն է տալիս տնօրինելու մարդկանց վարքը եւ գործունեությունը հեղինակության, իրավունքի, բռնության, հարկադրանքի, մենախոսության, երկխոսության եւ համագործակցության միջոցով»²⁸, բացահայտում է իշխանության համակարգային

²⁷ S. F. POLAK, The Image of the Future, Amsterdam. London. New York, 1973, էջ 171:

²⁸ Մ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Քաղաքական լիդերություն, Երեւան, 2017, էջ 16:

Եւ մարդակենտրոն դերակատարների կողմից իշխանությունը որպես պատասխանատվության վերաբերվելու հրամայականը: Այդ ենթիմաստում համարձակվում ենք առաջարկել, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին ազգային համագործակցության (համակցության) նոր օրակարգի եւ անվտանգ ապագայի տեսլականի ձեւավորման նկատառումներով պետք է զարգացնի իր PR տեխնոլոգիաները՝ ցանցավորելով իր կապերը երիտասարդության, պետական, ազգային, հասարակական ամենատարբեր կառույցների հետ: Համոզված ենք, որ միայն այդպես Հայ Առաքելական Եկեղեցին կընդունվի ոչ միայն սոսկ որպես դարերի փորձ կուտակած ազգային-կրոնական կառույց, այլեւ որպես հանրային քաղաքականության հաստատություն՝ ստանձնելով ներհայաստանյան ու սփյուռքյան ինքնության բնականոն արդիականացման, Հայաստանի եւ հայ մարդու անվտանգ զարգացման, ապագաբանական եւ արժեքանական տիրույթը ներդաշնակողի պատասխանատվությունը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, հանրային կապեր, նորագույն միջոցներ, եղանակներ:

РЕЗЮМЕ

Цель статьи – рассмотреть взаимосвязи Армянской Апостольской Церкви и глобального управления. В то же время нами, в рамках рассматриваемой многоуровневой темы, выявлено, возможно впервые, недооценка роли Армянской Апостольской Церкви в футуристических дискуссиях о глобальном управлении.

Мы убедились в том, что принципами отделения Церкви от государства и секуляризации злоупотребляют не только для того, чтобы недооценивать многофункциональную и институциональную роль Армянской Апостольской Церкви, необоснованно ограничивать ее, но и тенденциозно игнорировать общественную роль Армянской Апостольской Церкви, значение Церкви в целом, обосновывая все это на фоне модернизации армянской идентичности с точки зрения императивов трансформации глобального управления.

В результате многогранного исследования нами доказана необходимость пересмотра повестки дня Армянской Апостольской Церкви по связям с общественностью. Нами показано также необходимость расширения масштаба включения Армянской Апостольской Церкви, как стержневого института публичной политики, в публичный дискурс, чтобы выявить ее духовный, институциональный, образовательный, организационный, сетевой, межобщинный потенциал (общины Диаспоры), вплоть до наделения Армянской Апостольской Церкви консультативной функцией в департаментах образования, культуры, органах местного самоуправления и т.д. Также была сформулирована необходимость модернизации общественного сознания, признающего Армянскую Апостольскую Церковь в качестве основного института публичной политики с социально институционализированной постоянной платформой, в качестве всеармянского внутринационального гласа. С этой точки зрения весомая роль Армянской Апостольской Церкви, как всеармянского института публичной политики в межобщинных отношениях (общины Диаспоры), оправдана. Из этого видения были также сделаны выводы относительно многостороннего сетевого сотрудничества личности-общества-государства-диаспоры и внутри-политического диалога.

SUMMARY

The purpose of the article is to examine the interrelations between the Armenian Apostolic Church and global governance. At the same time, the role of the Armenian Apostolic Church, perhaps for the first time, is being re-evaluated in futuristic discussions on global governance within the framework of the multilevel topic under consideration.

As a result of a multifaceted study, the necessity of revising the agenda of public relations (PR) of the Armenian Apostolic Church is proven. It has been shown that it is necessary to expand the horizon of the inclusion of the Armenian Apostolic Church in public discourse as an institution of public policy, in order to identify its spiritual, institutional, educational, organizational, networking, inter-communal (Diaspora communities) potential, up to the endowment of the Armenian Apostolic Church with an advisory function in educational, cultural departments, local self-governing bodies, etc. The necessity to form a public consciousness that recognizes the Armenian

Apostolic Church as a primary public policy institution – a socially institutionalized permanent platform of the Pan-Armenian intranational Logos-has been formulated. From this perspective, the weighty role of the Armenian Apostolic Church as a Pan-Armenian institution of public policy in inter-communal (Diaspora communities) relations has been justified. Conclusions were also drawn from this vision concerning the multilateral network cooperation of the individual-society-state-Diaspora and the internal political dialogue.

